

Інетта ГРИНЬОК

ДУХОВНА НІМОТА ЛЮДИНИ

Психологічна складність стосунків у творчості Бергмана

*«Перш ніж замовкнути назавжди... хочу бути людиною, що викликає прикромі, роздратування, не вкладається у звичні рамки. Неможливе надто спокусливе...»
І. Бергман. «Латерна магіка»*

*«Я хочу знімати фільми про настрої, ритми, персонажів, що живуть у мені самому... і мене цікавлять».
І. Бергман.*

Карамазова - це проповідь, але наскільки менш переконливі його проповіді за сповіді безбожників, таких як Раскольніков.

Схожу ситуацію бачимо у Бергмана в «Сьомій печаті» - Йонс виголошує Плугу проповідь про любов і той захоплено говорить: «Щасливий, ти так гарно говориш, а головне - сам у це віриш». На що Йонс відповідає: «Хто сказав, що я в це вірю?» Тому герої, які сповідаються (а сповідаються завжди в гріхах, тобто, герої негативні), так сильно, переконливо написані Достоевським і виведені Бергманом (наприклад, пастор у «Фанні і Олександрі», Блок у «Сьомій печаті»).

Продовжуючи тему роздвоєння особистості, можна згадати зізнання Бергмана в інтерв'ю про «Сьому печать»: «Я завжди симпатизував людям типу Йонса, Юфе, Мії, але в собі з відчаєм відчував Блоків, від яких так і не міг остаточно звільнитись». І далі про Блока: «Я вірю, що такі люди надзвичайно страждають, але не відчуваю до них анітрохи симпатії».

Бачимо, наскільки складною є власна психологічна проблема Бергмана. Можливо, саме тому його твори відрізняються такою психологічною силою. Адже відомо, що шедеври мистецтва творяться з особистих трагедій митців, які використовують власну підсвідомість, свої комплекси і жахи як матеріал. Мистецтво з цієї точки зору є для них своєрідною психотерапією - виливаючи свій страх чи то на папері, чи на полотні, чи в іншому матеріалі, вони звільняються, або, принаймні, послаблюють тягар. Підтвердженням такої точки зору є слова Бергмана: «Я люблю «Сьому печать». У фільмі йдеться про страх смерті і завдяки йому я звільнився від власного страху смерті».

Важко знайти режисера, творчість якого була б окреслена таким яскраво-впертим пошуком рушіїв людських конфліктів і антагонізмів, як у Інгмара Бергмана. Увібравши в себе напруженість і безкомпромісність морально-етичних пошуків Стріндберга, Ібсена, К'еркегора, Бергман спрямував свій погляд на психічне захворювання ХХ століття - духовну німоту людини.

Тема відчуження - це постійний мотив бергманівських фільмів; через відчуження проходять усі головні герої режисера. Крізь усі фільми - туга за ідеалом і відчуття його недосяжності.

Соціальне коло - це так званий «середній клас», освічений та інтелігентний, з якого вийшов сам Бергман. Відчуження досліджується в різних площинах: особисто-інтимній (родинній) або ж в узагальнено-історичній, суто мистецькій.

Жорстке дослідження не є, однак, реальним ставленням режисера до людей. За Бергманом, людина - це «істота зі страхом, життєрадісна, егоїстична, дурна, добра, мудра, самовіддана, прив'язлива, зла, ніжна, сентиментальна, нестерпна і гідна любові». У фільмах Бергмана не існує обмеження багатства всіх природних життєвих проявів. Ідеалом Бергмана є людина не обмежена упередженнями, вільна від міфів і самообману.

«Для мене має значення й існує лише цей світ, тільки людські стосунки. В людині і поза нею є всі можливості, всі ресурси» - говорить Бергман.

Саме тому есхатологічні, апокаліптичні настрої домінують

у фільмах режисера. Адже вони є перш за все попередженням для цивілізації. Песимізм, страждання, внутрішній розклад, збочення психіки, відчуття страху, провини, гріха, самотності, вмирання, жорстокості - ось чи не найголовніші настрої творчості Бергмана.

Все це набуває форми притчі, символу, алегорії і відображається в багатстві пластичних зображальних засобів, в основному в експресивності з акцентованою жорстокістю. Ця жорстокість виявляється в «роздяганні» душі героя до неможливого, здавалося б, рівня, в оголенні нервів, болю персонажа.

«Осіння соната», на мою думку, є показовою у цьому відношенні. Фільм, знятий 1978 року, часто називають «камерною драмою». Розміреність початку переходить наприкінці в біль і руйнування.

Драма відбувається на майже ідилічному тлі: дім на узбережжі, четверо людей, пов'язаних щільними, міцними узами (мати - Шарлотта Андергаст, дві її доньки - Єва і Олена, чоловік Єви - Віктор). Це чутливі, духовно багаті особистості, що люблять і поважають одне одного, кохаються на мистецтві.

Однак така ідилія нетривка. Блискучий дуєт облич Іівгріда Бергмана та Лів Ульмана, матері й дочки, протягом двох годин передає історію морального максималізму двох людей. Шарлотта, що приїздить до своєї заміжньої дочки, разом зі своєю відчайдушною енергією та егоцентризмом, стає жертвою з'ясування реальних стосунків з Євою, що єдиний раз у житті наважилася говорити правду.

Кадр
із фільму
«Сцени з
подружнього
життя».
Режисер
І.Бергман.
1972.

Як багато у фільмі музики! Шопен, Бах, Гендель - і поряд болючий гнів, ненависть, безодня між матір'ю і дочкою.

Фільм наповнений довгими діалогами, що переходять в монологи і складають основний нерв картини. І головне - невідступно обличчя героїв. Обличчя, що, на думку Бергмана, є найяскравішим символом кінематографа.

Персонажі невтомно шукають власне «я». Їм здається, лише такими їх зможуть по-справжньому кохати. Чим заповнити внутрішню пустоту? Шарлотта мовить: «Я не живу... я не народилася... я не існую. А, може, так живуть усі?»

«Проявляти почуття я навчилася лише в музиці... А чи жила я насправді?»

Саме через неможливість зрозуміти себе виникає неспроможність знайти всередині тепло, любов і дати їх близькій людині.

«Ми боїмося самих себе і самі будуємо межі», «Твої слова вірні в твоєму світі, мої - в моєму», - це вже Єва.

Внутрішня пустеля породжує ненависть. «Мати і дочка - яка жахлива комбінація пристрастей, упереджень, потягу до самознищення».

«Людина - це втілення Бога, що поєднує в собі... всі могутні

сили світу,» - так думає Єва і раптом нашттовхується на згадку про Ісуса, що приніс у світ нове почуття - любов. В «Осінній сонаті» любов перемагає.

Фінальний кадр - лист-пробачення Єви. Вона пише матері: «Я говорю не про нечувану можливість піклуватися одне про одного, допомагати, виявляти прості знаки уваги... Ти повинна зрозуміти, що я не відступлюся, я не вірю, що вже занадто пізно. Не повинно бути пізно».

Саме ця фінальна нота залишає нам надію на викупну жертву заради любові.

Одинокість, «закинутість», ірраціональність буття людини може бути подолана. «Запізнення з прозрінням», як це найчастіше відбувається в житті й у Бергмана, не обов'язково остаточне. Бергману часто байдуже, є Бог, чи ні. Важливі його пошуки в своїй душі, одкровення.

Можливо, і для самого Бергмана творчість була постійним уможливленням любити всіх людей одразу. Багато мотивів дитинства знаходимо ми в його стрічках. Як і в героїв «Осінньої сонати», в нього були складні стосунки з матір'ю: від ревного обожнювання до холодної відчуженості. Бергман виховувався в

пасторській сім'ї. Саме така родина (Віктор і Єва) показана в «Осінній сонаті». Однак всередині її відбувається руйнація.

Бергман згадує, що часто вчився брехати; це усувало власне «я». Свободи не було. Запам'яталися лише витончені форми взаємних покарань між дітьми і батьками. «В основі нашого виховання були такі поняття як гріх, визнання, покарання, пробачення і милість, конкретні фактори стосунків дітей і батьків між собою і Богом». Можливо, згадуючи власний досвід Бергмана, ми можемо спостерігати деякі паралелі із зображенням дітей у його фільмах (зокрема, в «Осінній сонаті» - маленька Єва): вони допитливі, чутливі, розумні, вольові, наділені оригінальною фантазією.

Авторське кіно Інгмара Бергмана відчайдушно досліджує, що ж відбувається з цими дітьми, коли вони дорослішають. Звідки з'являється порожнеча в душі, відчуження, біль, розпач. Людина подвійна за природою. Бергман досліджує, що ж свідомо вона обирає, чому вона стає причиною страждань інших людей, причиною зла у світі і чи може вона дати світові хоча б краплину любові і надії.